
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ADALÉK A NEMZETISÉGI MIKROKULTÚRA VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIHEZ (I.)

SZELI ISTVÁN

A nemzetiségi kultúra fogalma úgy él a tudatunkban, politikai terminológiánkban a szövetségi pártdokumentumoktól kezdve a községi öngazgatási érdekközösségek programjaiig, mint a jugoszláv nemzeti kultúrák analógiája, mint „nemzeti” kultúra kicsinyben. Mint történelmi hosszmetzetben és társadalmi keresztmetszetben egyaránt pontosan körülhatárolt fogalom, tehát állami, gazdasági, társadalmi, politikai, földrajzi, etnográfiai stb. vonatkozásaiban egyértelmű képlet. Ezért mindinkább úgy kezeljük, mint az egyetemes jugoszláv kultúra reális összetevőjét, amely az abban való részvételtől, művelőinek és alkotóinak számarányától, tényleges produkciójától függően nyeri el helyét, tölti be funkcióját, kapja meg szerepét az *egésznek* a működésében, öngazgatási rendszerünk mechanizmusában. A nemzetiségi kultúra e (sok tekintetben igazolt) minősítés szerint valóban mennyiségi fogalom is, amelynek determinánsai, méretegységei a kiadvállalatok ívre mért produkciója, az „egy főre eső” lap- és folyóiratpéldány, a színházi bemutatók és előadások száma, a nemzetiségi kultúrával élők felvevőképessége, az elemi és középiskolai tanulóok, valamint az egyetemi hallgatók összessége, a műkedvelő egyesületek (tánc-csoportok, gyöngyösbokréták, énekkarok, vetélkedők stb.) mutatószámai és teljesítményei. Más szóval: kvantum, statisztikai fogalom, pozitív eredmény, valami, ami mérhető és mérlegelhető, s ami a művelődés fejlesztésére fordított anyagi javak elosztása és abból való részesedés szempontjából az esetek többségében ösztönző erőt is jelenthet a nemzetiség kulturális aktivitására nézve. A teljesebb igazsághoz az is hozzátartozik, hogy e jelzőszámok merevségét nagymértékben feloldják azok a korrekatívumok, amelyek a nemzetiségek különleges igényeit vannak hivatva kielégíteni és a helyzetükből adódó esetleges előnytelenégeket eliminálni. Mégis, egészében véve, a kultúráról való mai gondolkodásunkban túlnyomórészt a jelzett pragmatizmus, az empirikus tények jutnak előtérbe.

Bennünket ezúttal azonban a nemzetiségi kultúra nem ebben a vonat-

kozásban érdekel, hanem annak belső fejlődésrajza foglalkoztat: nem annak manifesztációi, hanem eszmei alakulástörténete, ideológiai és szociológiai vetülete. Ezért e vázlatos értekezésben megkíséreljük kritikailag felülvizsgálni kulturális örökségünk néhány gondolati-tartalmi mozzanatát, amelyek, nyomelemek formájában, kulturális fejlődésünk és irányvételünk szocialista szakaszában is még fennmaradtak. A nemzetiségi kultúra jelenségének értelmezéséhez és természetének megismeréséhez szükségesnek látszik ugyanis a szubtilisebb — érzelmi, tudati és magatartásbeli — szférákban jelentkező elemeket fokozottabban számba venni, identifikálni, egymással és mai felfogásunkkal szembeállítani s a szükséges tapasztalatokat levonni mind elméleti, mind kutatómódszertani vonatkozásokban.

Még egy előzetes megjegyzés. A magyar szakirodalomban meghonosodott „mikrokultúra” kifejezést, e jelzős szóösszetételt, bizonyos fenntartásokkal és csak alkalmilag használjuk. A szóösszetétel előtagja ugyanis a „parány”, „kicsiny”, „apró” képzetét helyezi előtérbe, tehát olyasmire utal, amivel a nemzetiségi (nem kisebbségi) műveltség nem azonosíthatja magát sem valóságos létezése és tényleges helyzete, sem pedig távlati törekvései és fejlődésének irányai alapján. Ugyanis nem egy zárt, teremtő képességében csökkent értékű, hatékonyságára nézve korlátozott, fejlődésre alkalmatlan vagy képtelen közösség műveltségéről van szó, hanem olyanról, amelynek belső és külső kapcsolatai, alkotó ereje képessé teszik a kulturális közvetítés funkciójának ellátásán túl ön maga újjáteremtésére s a kor szükségleteihez mért feladatok vállalására és teljesítésére. Ezért csak az „egyetemes” nemzeti nézőpontból tekinthető „kis” vagy „parány”-kultúrának, viszont minden egyéb tekintetben a nemzetiségi műveltséget a nemzeti műveltséggel kiegyenlített fogalomnak kell tekintenünk. Ha ma még nem azonos is azzal minden elemében — s nem is lehet azonos vele —, irányaira, törekvéseire és távlataira nézve azonban vele egyenrangúnak kell tekintenünk.

A NEMZETISÉG TERMINUSRÓL

A szó jelentéstartalmának értelmezése és magyarázata tekintetében a nyelvet használó szélesebb közösség körében ma már nem merülnek fel dilemmák, s a mai jugoszláv köztudatban már elég világosak a kisebbség-nemzetiség jelentésmegkülönböztetésből adódó differenciák. A szakirodalomban azonban időnként fel-felbukkan a kétely e terminus alkalmazhatóságának és a fenti módon való megkülönböztetésének tekintetében. Lóbl Árpád pl. úgy véli, hogy a „kisebbség” szót mint pejoratív, elmarasztaló sőt bántó-sértő megnevezést mellőznünk kell szótárunkból, viszont történelmileg nézve a „nemzetiség” szó is elmarasztaló-pejoratív jelentésű. »Lenéző szóként keletkezett annak idején a régi Magyarországon, hogy a szerb, román stb. nem nemzet, sőt csupán része az egyetlen ma-

gyar (politikai) nemzetnek; nem nemzet, csak nemzetiség, legfeljebb is „szerbajkú”, „románajkú” magyar! Hogy hozzátették a „politikai” nemzet megjelölést, nem csökkenti a lenéző jelentést, hiszen a nemzet mindig is politikai nemzetet jelent már önmagában is, az etnográfiai nép még nem nemzet ugyanis, hanem egy előzetes fejlődési fok! A nemzetiségnek viszont megvan a külön jelentése: értelmezték azt már úgy is, mint az etnográfiai nép és a politikai nemzet között álló fejlődési fokot; történelmi nemzeté csak most váló csoportot, alakulatot; de értik alatta a nemzetet nemzetté tévő ulajdonságot is, pl. így: X Y nemzetisége — magyar! Tekintet nélkül arra, hogy hol lakik ez a valaki: Magyarországon vagy Vajdaságban, és arra is, hogy 1918 előtről van-e szó, vagy 1918—1941 közötti, 1941—44 közötti korról, vagy — a máról? Hiszen csak az évszámtól és területtől függően lesz belőle, lett belőle: hol nemzet, hol pedig nemzetiség! Itt tehát nem *fejlődési fokról* van szó, amit tulajdonképpen jelent a nemzet, a nép, a nemzetiség! Hanem: történelmi, azaz hatalmi, uralmi helyzetről legalábbis 1945-ig. Ma viszont, amikor nincs sem nemzeti uralmi helyzet, sem államnyelv — annál kevésbé van értelme a *nemzetiség* szónak, s itt az ideje, hogy új terminust keressünk. (...) Hogy nincs nemzetiségi kérdés, hanem csupán nemzeti kérdés van, az ezek után már természetes.« (Történelmi terminológiánk problémái. *Létünk*, 1973/1, 50—51. old.)

Ebben a kérdésben inkább Rehák László véleményéhez csatlakozunk, aki tanulmányának *A „nemzeti kisebbségektől” a „nemzetiségek” felé* című fejezetében (230—234.) a *kisebbség* és a *nemzetiség* fogalmaikat éppen annak alapján különbözteti meg, hogy azok politikai, jogi és társadalmi helyzetében lényeges változások álltak be öngazgatási rendszerünk bevezetésével és kibontakozásával, s ezért a megváltozott helyzetet e két terminus technikusszal is ki kell fejeznünk. A *nemzetiség* megjelölés tehát nem a történelmi és etimológiai értelemben használatos a mai nyelvgyakorlatban, hanem egy jelenlegi jogállapotnak a jelölése szemben a „kisebbség” szó által asszociált negatív jelentéstartalommal. A *nemzetiség* tehát nem a *nemzettel* szemben, hanem a *kisebbséggel* szemben bír megkülönböztető jelleggel. A magunk részéről még azt is hozzáfűzzük, hogy azért is tartjuk találónak és pontosnak, mert 1) igen jól alkalmazkodik politikai rendszerünkhöz, amely az államiság és államalkotás elemeivel is számolva különböztet meg *nemzeteket* és *nemzetiségeket*, és 2) mert nem azonosítja a nemzet *részét* a nemzet *egészével*, s ezzel eleve kiküszöböli, közömbösíti, hatálytalanítja azokat a szórványos kísérleteket, amelyek a jugoszláviai magyarság saját nemzetéből való kiválására és az attól való leszakadására irányulnak.

E látszólag pusztán lexikográfiai kérdés hátterében tehát olyan problémák húzódnak meg, mint a nemzeti kultúra régiók szerinti „oszthatósága”; a kultúrjavak létrehozásának, hagyományozódásának lokális vagy „egyetemesen nemzeti” volta; a történelmi vagy a szinkrón megközelí-

tés eltérései stb. Az itt futólag érintett mozzanatok a két háború közötti polgári korszak és a felszabadulás után eltelt évtizedek során is az előbbi recidivájaként igen gyakran feltűnnek kulturális életünkben, nemegyszer diametrálisan eltérő megvilágításban. Feladatunkat jórészt abban látjuk, hogy ezek szembeállításával adjunk az öngazgató szocialista rendszerünknek leginkább megfelelő válaszokat:

TÖRTÉNELMI KERETEK

A Jugoszlávia mai területén élő magyarság történelmének alapjában véve két nagy egységre elkülönülő szakasza van. Az első szakasz a török térhódítással, a XVI. század elejével zárul, amikor a kilencedik század végén megtelepülő magyarság fejlődésének kontinuitásában egy majdnem kétszáz esztendősi hiátus keletkezik. A második szakasz a tizenharmadik századi újratelepedéstől veszi kezdetét, az 1730-as 1740-es évektől, amikor a karlócai békekötés utáni évtizedekben megindul az elpusztított vidék benépesítése és céltudatos telepítése magyar, német és egyéb néppel. Ezek a migrációk teszik majd nemzetiségileg oly tarkává a mai Vajdaság területét.

Fejlődésünk első szakaszának vívmányai a kolostori iskolákkal, másolóhelyekkel, eklézsiákkal és egyéb egyházi-kulturális intézményekkel együtt a középkor végén még erős hatalomnak számító magyar feudális állam széthullásával egyidejűleg megszűntek mint kulturális hatóerő.

A polgári magyar kultúra igazi korszaka a XIX. század második fele, különösen az 1867-i kiegyezést követő évtizedek. Ez a korszak azonban a peremélet, a kulturális főáramoktól való leszakadás, a magyar műveltség sodrásából való kiválás jeleit mutatja. Lőrinc Péter 1952-ben a palicsi Magyar Ünnepi Játékok alkalmából kiadott emlékkönyvben oldalszámra sorolja fel azok nevét, akik eleven cáfolatai lehetnek annak a hiedelemnek, hogy vidékünk szűkölködött a tehetségekben, s ugyanígy ír B. Szabó György is művészeti seregszemléjében (*Magyar Ünnepi Játékok*, 157—164. l.). A tény azonban cáfolhatatlan: művészetünknek nem Vajdaság biztosított életteret. Az okokról, amelyek a jugoszláviai magyar kultúra e történelmi alakulásában ilyen állapotokhoz vezettek, szerzőink nem beszélnek, holott már a polgári magyar történettudomány is kellően megvilágította e jelenségek hátterét. Szekfű Gyula, a korszak egyik legtekintélyesebb tudóseyénisége, a nagy étvágyú és friss lendületű magyar kapitalizmus torz tünetét fedezi fel ebben. Noha jobboldalról bírál, ítélete mégis helytállóan bizonyul: „Ez önáltató állami kultuszt betetőzi a központosítás, vele Budapest túlnyomó hatalma és a vidék magyar energiáinak kiskorúságra, szolgaságba süllyesztése. Mert önáltatásunknak szolgálatkész komornyikja, mindent ellátó sáfárja Budapest, melyet államiségünk pompázó jelképévé, a modern kapitalizmus hatalmas empóriu-

mává teszünk, hogy liberális szellemű intézményeivel, kapitalisztikusan szervezett közvéleményével állandóan betöltse fülünket az öndicséret és hízelgés hangjaival . . ." (Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Hatodik kiadás, Bp., 1940., 274/5. old.)

Az iskolaügy, a magyar tudományos és művészeti élet dualizmus korabeli erős állami központosításának és fővárosi irányításának káros következményei különösen az első világháború utáni időkből lettek láthatóvá. Ezek az évek és évtizedek történelmi szükségszerűségként vetették fel a tudományos és kulturális önállóság kérdését. A mélyebb gyökerű magyar kultúrtájak, a hagyományokra épülő s azokat tudatosan vállaló kisebbségek az 1918 utáni új történelmi és politikai viszonyok között is sikeresebben vészelték át a tektonikus rengéseket, amelyeket az első világháború okozott az európai népek életében, mint azok, amelyek a kultúrában és tudományban fejletlenebb és e tekintetben nem „önellátó nemzetiségi kisközösségek közé tartoztak. A fővárosra utaltság és az attól való függőség a jugoszláviai magyarság körében is többfajta téveszmének lett a szülőanyja, mint ahogyan Magyarországon is az eszmei tévelygés egész sora vezethető vissza erre. Szabó Dezső romantikus és naiv Pest-ellenes programját például az táplálja, hogy benne a magyar kulturális és tudományos élet „Molochját” látja, csakúgy, mint az ellenforradalmi ideológia is, noha az inkább azért firtatja Budapest „bűnösségét”, mert ide koncentrált proletártömegei és baloldali, intrenacionalista, „magyartalan” értelmisége mindenkor veszélyt jelentettek a magyar nacionalizmus számára.

A jugoszláviai magyarság botladozó útkeresése a két világháború közti időszakban szintén e történelmi rövidzárlat következménye. A szellemi életnek, a nemzeti művelődésnek akkori adott feltételei mellett nem is látszott biztató megoldás és kiút ebből az osztályharccal, gazdasági válsággal, nemzeti ellentétekkel vemhes mélységből. Reális lehetőséget a nemzetiségi kultúra nagykorúsításához csak 1945, a szocialista forradalom végső győzelme adott, amelyet ennek a tanulmánynak meghatározó szempontja és leghangsúlyozottabb tétele alapján a kisebbségből a nemzeti-ségbe való átfejlődés tendenciáival és folyamataival jelzünk.

Az 1918 utáni jó félszázadnak a tapasztalatai több irányban is instriktívek számunkra. A mi „új” kultúránk szinte állandóan két irányból jövő veszélynek volt kitéve: egyfelől a beszűkülés, az elzárkózás, az önelégültség s az ezzel járó provincializmus, igénytelenség és redukáltság fenyegette, másfelől pedig az uniformizálódás, a sajátos jegyek iránti érzéketlenség, a hagyományok mellőzése és tudatos tagadása mind a polgári, mind a dogmatikus „marxista” oldalról. Voltaképpen mindkét tendencia a kultúrák és nyelvek alá- és fölérendeltségének viszonyából indul ki. Ezek a viszonyításrendszerek a szocialista öngazgatás feltételei mellett teljesen anakronisztikusan hatnak, s ezért kell majd tételesen is szembeszállni e felfogások maradványaival.

TÁRSADALMI KERESZTMETSZET

A vajdasági magyar kultúra szociológiai alapjainak rendszeres vizsgálata voltaképpen még meg sem kezdődött. A két világháború közti korszakban történtek ugyan elszórt kísérletek arra, hogy a szerzők egy-egy város- vagy településmonográfia keretében futó pillantást vessenek kultúr-szociológiai problémákra is, anélkül azonban, hogy megállapításaik eredménye bármily hatással lettek volna egy átgondolt és szélesen megfogalmazott (akárcsak a nemzetiségi intézmények vagy szervezetek keretében is érvényre jutó) kulturális politikára. Példaként említjük meg a Jugoszláviai Magyar Könyvtár sorozatában megjelent próbálkozásokat, így a *Városok... Falvak...* („Néprajzi és történelmi vázlatok”) című két könyvét; az induló *Híd* falu- és értelmiség-szociológiai tanulmányait; a Testvériség falumonográfia-vázlatait stb. Sem a világnézet, sem a módszer, sem az írói tendenciák alapján nem lehet köztük azonos vagy hasonló vonásokat találni, egyben azonban mégis találkoznak. Abban, hogy a hazai magyar kultúrát egyaránt gyökértelennek életképtelennek, fejlődési lehetőségeit kilátástalannak ítélik meg.

Donáth György (*Híd*, 1934. július, 16—18. old.: A falu és az ifjúság) ennek okát abban látja, hogy: „A vajdasági magyar középosztály és a parasztság között semmi szervezett érintkezés nincsen. Nincs gazdagodás a két legjelentékenyebb társadalmi osztály értékes erejéből, s állandó idegen hatás, idegenből jövő beolvadás közben folytonosan híguló oldata a magja a vajdasági magyarságnak.” Mit kell tehát tenni? Az értelmiségi ifjúságnak lelkével át kell éreznie a falu problémáit, a „falu számunkra nemcsak falu, de cél, életünk tartalmának kiteljesülése — hogy bepillantassunk a falu lelkébe, gondolkodásába, életébe”. El kell tehát indítani — mondja — a falujáró ifjakat, a „vajdasági regösöket”, hogy közelebb kerülhessünk a célhoz. Mert: „A mai vajdasági magyar középosztály dekadens úri szelleméből csak nagy, öntudatos, lelkében minden paraszti értéket megmentő falusi elemek beözönlésével születhet újjá! Enélkül nem vállalhatja azt a fontos és súlyos küldetést, mely rá vár.”

Schwarcz Gyula ugyanabban a számban (Szellemi életünk margójára, 10—12. old.) ezt a konzekvenciát vonja le: „... kisebbségi közösségünk egyedeinek gazdasági helyzete sem olyan, hogy a szellemi élethez mulhatatlanul szükséges anyagi eszközökkel megfelelő mértékben rendelkezhetne. De az általános okokon felül, a középosztályon mint minden tisztán szellemi megmozdulások iránt legfogékonyabb és legértékesebb osztályon anyagi s ezzel kapcsolatban erkölcsi leromlás is érzeteti hatását szellemi életünkkel kapcsolatban. A baj, de a kérdés megoldása is szellemi életünk hathatóságában rejlik. A baj fejletlen szellemi életünk, a megoldás: annak fejlesztése.

Az okok az anyagiak: a létért való küzdelem minden percet betöltő robotja, a gazdasági, különösen a bennünket legsúlyosabban érintő mező-

gazdasági válság. A szellemiek: a történelmi múlt erkölcsi erőinek hiánya, a többségi életben is művelődés tekintetében harmadrendűleg fejlett kultúrterület, a magyarság fajilag nem egységes összetétele és széles rétegeinek félig-kifejelett faji öntudata.”

Míg az előbbi kettő — szubjektív szándéka szerint — a középosztály és a városi ember felelőssége felől közeledik a kérdéshez, a nemzetiség kulturális lemaradásának problémájához, addig a jobboldali szemléletű Testvériség cikkírója Vojlovicáról szólva a városi kultúra és mentalitás betörésétől félti az „ösi, érintetlen” falusi műveltséget: »Belső életük nagy változásaiban nagy szerepet játszik a városi élet közelsége, a városi kultúra beszívargása is. Itt is kialakulófélben van már a falusi fiatal-ságnak az a „micisapkás” típusa, amelyik már nem hajlandó apái életmódját folytatni. Pancsevón és Beográdban felszedett gesztusokkal állnak elő és a haladást, a kultúrát, a hagyományok megtagadásában látják. Belevetik magukat egy felületes, tartalom nélküli életmódba, a kultúra külsőségeinek majmolásánál tovább nem igyekeznek és minden befolyásnak könnyű zsákmányul odadobják magukat. (...) A „micisapkás” legújabb nemzedéknek már minden mindegy, hogy magyar, vagy szerb, vagy a városban felszedett slágerdalokat énekli-e.« (Thomka Viktor: Egy alduai székely község szociográfiája. Testvériség, 1939. július, 16. old.)

Az itt érintett problémát, a jugoszláviai magyarság kultúrájának társadalmi gyökértelenségét, úgy véljük, Havas Károly fogalmazta meg legvilágosabban a *Kalangya* 1934/5. számában: „A magyarság kulturális törekvései és a jugoszláviai magyar nép között a kulturális kapcsolat nagyon laza. Ami itt kulturális munka, legyen az bármily becsületes és tisztességes szándékú, addig meddő próbálkozás és gyökértelen marad, amíg az iparos és földművelő osztályt abba bele nem vonja.

Hogy a falu népének és a városi kispolgárságnak ma igen kicsiny a kulturális felvevőképessége, az nem ennek a generációnak a hibája. Ez a régi idők bűne és súlyos mulasztása.”

Nem lehet kétséges, hogy a *Kalangya* és az induló *Híd* e törekvései, elemzései és megállapításai magukon viselték a haladó polgári körök romantikus antikapitalizmusának a felfogását, s alapjában véve mindezt a 30-as években meginduló magyarországi „falukutató” mozgalom, illetve a „népi írók” fellépése inspirálta. E „valóságirodalom” tényleges értékei és eredményei felől azonban már az évtized végén megalapozott kételyek támadtak a marxista világszemléletű vagy az ahhoz közel álló körökben, így a *Híd* is — amely 1936-tól kezdve a JKP irányítása alá kerül — csakhamar szakít ezzel az irányvétellel, s mindinkább osztályharcos, munkásmozgalmi törekvések szolgálatába szegődik. Egészében véve azonban a jugoszláviai magyar kultúra társadalmi feladatainak kijelölését s dimenzióinak megnevezését — szinte a világnézeti tájékozódástól függetlenül is — közíróink és belletristáink olyannak érezték és úgy fogták fel, ahogy azt Szenteleky látta és fejezte ki nagy szuggesztív írói erővel

és finom distinkciókat is jelezve. Laták István, Thurzó Lajos, Gál László és az ún. „szociális irodalom” egyéb képviselőinek megfigyeléseit azonos előjelűnek mondhatjuk a polgári irodalom ténymegállapításaival, melynek sommás kifejezését Szenteleky fogalmazza meg az *Ákácok alatt* című novellaantológia előszavában. Egyik legfontosabb gondolata az, hogy „bele kell kapaszkodni az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába”, s ez egyaránt kötelezi a legkülönbélebb világnézethez tartozókat, hisz a világnézeti harc elsősorban e többségi népek kérdése lehet, a kisebbségi írók viszont minden másnál nagyobb felelősség terheli nyelve és kultúrája egyszerű létezésének biztosításáért. (Már itt felbukkan tehát a kisebbségi létezésnek a nivelláló, osztályharcot kirekesztő, tehát világnézeti szerepre törekvő jellege, amiről természetesen nem csupán Szenteleky tehet, hanem amiben maguk a kisebbségi életkörülmények is ludasak.) Szerinte ugyanis „a geopszichológiai tényezők erősebbek a társadalmiaknál, a gyenge kulturális tényezőkről nem is beszélve”. Ennek a kiegyenlítődesnek, osztálynivellálódesnek okaira is rámutat a maga módján: „Városainkba benyomul a tanya, a falu, nincsenek nagy, kőrengetegbe ágyazott ipartelepeink, ahonnan ez a vidéki levegő kiszorulna. A magyarság polgári rétege is — az általános viszonyok következtében — elproletarizálódik. Így érdekesen kerül össze a szociális balratolódottság a nehéz, maradi lelkeséggel, de ez az összetalálkozás eddig még nem okozott konfliktusokat s a kiegyenlítődes jeleit sem lehet még észrevenni. A kisebbségi sors és élet is jóformán ugyanaz államunk területén. A városok nem jelentenek komoly kulturális központokat, a magyar tanítók egyre fogynak, iskoláink mind államiak. Jóformán egyedül elég fejlett sajtónk vállán nyugszik általános kultúránk ügye.” (*Ákácok alatt*. Délszlávországi magyar írók novellái. 5—12. old. Novi Sad—Subotica, 1933.) Szenteleky feltétlen tekintélye és irodalompolitikája szinte eleve meghatározta nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom menetirányát, hanem úgyszólván egész kultúrájának orientációját is a régi Jugoszlávia korszakában. Elsősorban abban az irányban érezhető a hatása (mindmáig), hogy a kisebbségi létezés, az abból adódó eszmei irányvételt, politikai magatartást, világnézeti orientációt, kulturális politikát alárendelte annak az egyébként valós ténynek, hogy a már akkor is félmillió magyar népességet, annak szellemi fejlődését és minden életmegnyilvánulását kizárólag önmagából a kisebbségi státusból eredeztette, értelmezte, feladatait is ebben az irányban jelölte ki, eltekintve az egyéb, osztályhelyzetből adódó, sőt nemzeti céloktól és a magyar kultúra egyetemes törekvéseitől. Nem lehet feladatunk, hogy ezúttal felmérjük e jelentős és nagy hatósugarú életműnek a szerepét, de meg kell állapítanunk, hogy a polgári magyar kultúra korszakában elvei és eszmei állásfoglalása döntően hatottak az egész jugoszláviai magyar művelődésre.

Irodalomtörténeti feladat és a kritika dolga kimutatni, milyen széles felületen jutott érvényre, mekkora hullámokat vetett és milyen esztétikai ítéletekhez vezetett a couleur locale elmélete a vajdasági magyar polgári irodalom életében. Bennünket eszmetörténeti vonatkozásokban érdekel a kérdés, különösképpen azért, mert — mutatis mutandis — irodalmi örökségünknek még ma is virulens eleme, esztétikai vitáinknak még ma is lehetséges küzdőtere. De másért is: azért, mert ez sokkal több, mint egy pusztán irodalomelméleti kérdés, s messze túlmutat az esztétikai határokon.

Vizsgálatunk szűkebb szempontjából nézve ez az esztétikai irány igen érdekesen függ össze a jugoszláviai magyar szellemi élet 1918 utáni helyzetével, különösen pedig irodalmunk Budapesthez való viszonyára nézve szolgáltató tanulságokat, s mert voltaképpen az önálló utak keresésének egyik formáját jelenti. Szenteleky még a húszas években akként gondolkodott, hogy „vajdasági írónak” lenni — mint ahogyan őt minősítette Benedek Marcell irodalmi lexikona 1927-ben — azonos valamiféle elmaradottsággal, provincializmussal, csökkentebb értékűséggel. Viszont 1933-ban már belátja, hogy „azóta azonban sokat fordult a világ, megváltozott az emberek érték- és életszemlélete, de talán még most sem jutottunk el az új élet öntudatához, új kötelességünkhöz, új felelősségünkhöz...” Esztétikai krédóját tehát az új kötelezettségek felismerése s az író fokozottabb mértékű felelőssége alakítja ki, aminek egyik sarkalatos tétele a való életnek, az ember közvetlen környezetének az írói ábrázolása, az irodalom „hic et nunc” feladatainak felismerése. „Életbevágóan fontos dolog, hogy megismerjük földünk s népünk lelkét. Nekünk íróknak vállalni kell a bánáti, bácskai jelzőt, s ez nemcsak azt jelenti, hogy a vajdasági közönségnek írjunk, hanem hogy földünkéről és annak problémáiról írjunk... mi alig törődünk népünkkel és földünkkel. Mi verset és novellát írunk, nagy néha még regényt is, de a folklór éppoly kevésbé érdekli íróinkat, mint az itt élő népek egymásra gyakorolt hatása.” Ennek a hangoztatása azonban nem jelentette nála az önmagába zárt, befelé forduló irodalom ápolását, s a couleur locale-ban önmagában még csak irodalomteremtő erőt sem látott: „Természetes, hogy a művészi értéket, az írás erejét többre becslöm az erőltetett, gyenge írásba ágyazott helyi színeknél, de annak örülnék legjobban, ha az esprit local, a genius loci egyesülhetne az erős, életet művészettel.” Ennek ellenére meg kell állapítanunk, hogy elmélete az ún. „szociális irodalom” *Híd* körül bontakozó programjával sem érintkezik nagyobb felületen, amit az is bizonyíthat, hogy programadó írásaiban az európai polgári gondolkodás és művészet-bölcsélet nagy eszményeire, H. A. Taine-re és Julien Bendára támaszkodik (pl. a „társadalmi tények pozitívumának” emlegetése, az „írás-tudók” felelősségének hangsúlyozása, a táj és a geopszichikai erők befolyása az alkotásfolyamatra), mindez azonban nem vezet egy átgondolt szociális program írói-művészi következményeinek a vállalásáig. Meg-

állapítható tehát, hogy saját elméletének inkább csak művészi konzekvenciáit vonta le, de nem jutott el azokhoz a végső eszmei következtetésekhez, amelyek latensen már eleve adottak voltak benne.

Eszmetörténeti szempontunkból azt kell megvizsgáljunk, hogyan ágazik el ez esztétikai felfogás egyéb bennünket foglalkoztató szférákba is. hogyan érinti a jugoszláviai magyarság szellemi és politikai életének egyéb területeit, mert ez egyidejűleg felveti az ún. „anyanemzet” irodalmához fűződő kapcsolatok kérdéskörét is, hiszen egy „önelvűen” kisebbségi irodalmi irányba jelöli ki a fejlődés útját, s az „egyetemes” magyar irodalomtól eltérő vonalat jelöl meg számára. Másfelől pedig szembe helyezkedik a polgári liberalizmus kozmopolita szellemiségével (az „általános emberi” irodalmi elvével) éppúgy, mint az osztályharcos baloldali ideológia irodalmi hiveinek irányával, minthogy a helyi színek elmélete azzal a veszéllyel jár, hogy az irodalom súlypontját áthelyezi a társadalmi tényekről a helyi különlegességek keresésére, a tájegzotikumra, a külsőségekre. S valóban, e két oldalról: a polgári liberalizmus és a radikális szocialista orgánusok támadják leghevesebben, persze elkenező előjellel.

A magyarországi irodalmi körök, a hivatalos irodalmi Budapest „keresztény-nemzeti” kurzusa erős fenntartásokkal tekint a *Kalangya* táján kialakult új elméletre, a „szeparatista mozgalmakra”, a „szétforgácsoldástól” féltve az egységesnek tudott magyar irodalmat. Szenteleky öntudatos válasza a valós történelmi helyzet realitásainak tükrében világítanak rá a jugoszláviai magyar irodalom viszonyára Budapesttel szemben: „Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, ostoba, kótyagos ábránd jelenti a törődést, a felfigyelést, az együttérzést a határon túliakkal, pedig már rég észrevehették volna, hogy ilyen kótyagos és komolytalan szónoki virágok nagyon sokat árthatnak a kisebbségi magyarságnak.” A *Pesti Napló*nak válaszolva pedig kijelenti, hogy a húszas években „gyarmati viszonyba kerültünk a magyarországi irodalommal szemben, mert amíg a magyarországi írók megkövetelték, hogy őket a határokon túl is jól ismerjék, olvassák (és közönségünk valóban tekintélyes számú magyarországi könyvet és lapot fogyaszt, és a magyarországi irodalomról legalább olyan tájékozott, mint a magyarországi városok és vidékek olvasói), addig ők nem akartak tudomást venni arról, hogy a határokon túl is van magyar kultúra. Csak fogyasztókat láttak a határokon túl...”

Szenteleky halála után, a harmincas évek közepétől a couleur locale esztétikai tételei mindinkább halványodnak és vesztenek erejükből, részben a lap új szerkesztőjének, Szirmai Károlynak másféle irányvétele, másrészt a „szociális” irodalom és a *Híd* erősödése folytán, de bizonyos módosításokkal mindmáig jelen vannak az alkotók tudatában mind pozitív, mind negatív hatótényezőként.

A polgári liberalizmus íróinak a szabadkai *Napló* köré gyűlt csoportja

már Szenteleky első megnyilatkozásakor feiismeri azt a veszélyt, amely a couleur locale felől érheti eszmei platformjukat. Fenyves Ferenc, Havas Emil s mások, az „újságcsinálás” polgári iparosai, mozgékony kereskedő-szemléjükkel igen könnyen lendültek át azokon az akadályokon, amelyeket az új állam állított többek között az 1899-ben indult s valóban a kor nemzetközi szintjén álló *Napló* elé is: könnyű és szórakoztató olvasmányt vártak el írógárdájuktól, azt, hogy ne temetkezzenek bele a kisebbség kínzó sorsélményeibe, hanem a kommerc-irodalom kipróbált eszközeivel biztosítsák a lap kelendőségét. Ez az irodalmi „konceptió” tehát nem tűrte meg a kisebbségi sors-ábrázolást, a „helyzettudatosítást” sem a Szenteleky-féle, sem a *Híd* által szorgalmazott „szociális valóság-irodalom” törekvéseit.

Az ideológiai „második frontot” a radikális baloldal nyitja meg, de ennek vonalai már sokkal kuszáltabbak.

A *Kalangyával* egyidőben indult (s csakhamar megszűnt) *Tovább* című folyóirat radikálisan osztályharcos szerkesztője, Laták István, semmi közösséget sem vállal 1932-ben Szenteleky irányával. Ünérzetesen utasítja vissza Szenteleky vádját, amely a baloldali ifjú irodalmároknak azt a kísérletét vonja kétségbe, hogy önálló lapot alapítsanak. Számára nincs couleur locale probléma: az irodalom nem horizontálisan, tájegységek és országrészek szerint tagozódik, hanem vertikálisan, osztályok és rétegek szerint (noha — mint másutt írja — ezek nem eléggé differenciáltak a kisebbségi viszonyok következtében). Egyben tudomására hozza a *Kalangya* főszerkesztőjének, hogy nem is kíván egy eszmei fronton együttműködni vele: »Megnyugtatjuk a nagy írókat. Nálunk nem visszautasított irodalmárok lapolapításáról van szó. A *Tovább* munkatársai előtt semmiféle szalon példája nem lebeg. Mi nem akarunk „szalonirodalmárokat” lenni, ezt átengedjük továbbra is a hivatottaknak; mi a falu és a város dolgozó népének akarunk szószólói lenni. Egy új kultúra kiépítésén akarunk segíteni, egy olyan kultúráén, amely nem a kiváltságosoké lesz, nem a kisebbség kisebb részéé, hanem a kisebbség többségéé. Mi egy szebb emberi jövőért harcolunk, egy olyan társadalomért, amelyben mindenki egyformán élvezheti a kultúra áldásos hatását, s ahol a dolgozók akarata lesz az irányadó.« (*Tovább*. Művészeti és világnézeti szemle. Szubotica, 1932. 5. sz.) Ez az egyértelműen osztályállásponturna program a *Szervezett Munkás*ban azonban még korántsem ilyen éles, noha a *Tovább* a januári diktatúra utáni idők sajtóterméke volt, a *Szervezett Munkás* pedig 1923—29 között jelent meg. Jellemző példa, hogy a *Tovább* idézett cikke Csuka Zoltánt renegátnak minősíti („Természetes, hogy voltak olyan írók, akik a proletár sorsból emelkedtek fel és aztán cserben hagyták osztályuk küzdő sorait /többek között Panait Istrati, Kassák Lajos és... — Csuka Zoltán/, de ez természetes kiválasztódási folyamat. Minden harcban vannak szökevények és mindig állnak újak csatasorba, s az, hogy szökevények is vannak, mit sem mond a harc

helyessége ellen.) Ugyanezt a költőt azonban a *Szervezett Munkás* kritikusa szinte ujjongva köszönti: „Örömmel üdvözöljük, mert a mi könyvünk ez, mint ahogyan a miénk Csuka Zoltán is. Csuka Zoltán értünk sír, értünk küzd. Az ő fájdalma a mi fájdalmunk.” (Idézi: Bori Imre: A Szervezett Munkás irodalompolitikája. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. 1966. str. 341.) Igaz, hogy a *Szervezett Munkás* hasábjain sem mindig azonos és következetes a kritika hangja Csuka megítélésében, amire az adott okot, hogy a korszak e Szentelekly mellett legjelentősebb irodalmi neve a 20-as évek végétől mind több megértést tanúsít a polgári törekvések iránt. A harmadik, legjelentősebb magyar irodalmi — baloldali — folyóiratunk, a *Híd* sem a couleur locale, sem a nemzeti egységfront kérdésében nem helyezkedik exkluzív és merev álláspontra. 1934—36-ban, a folyóirat „národnyik” korszakában még természetes, hogy a *Híd* kisebbségi alapon s nem annyira az osztály-, hanem inkább a nemzeti teendők felől közelíti meg a felvetett problémákat, s a magyarországi „népies” írók szemléletéhez áll közel. Csak élete második szakaszába lépve, 1937-től lett a *Híd* a helyi sajtóbizottságok megalakítása révén a munkásmozgalom szervévé. Mindamelllett a folyóirat nem szakított a polgári orgánumokkal és írókkal, így többek között a Szabadkai Népkör és a Református Kör ifjúságával, de a *Kalanyával* és a *Naplóval* sem, s munkatársai nemegyszer ott is jelentek egészen 1940-ig, a Népfront antifasiszta összefogásának jegyében. Löbl Árpád állapítja meg e korszak kisebbségi munkásmozgalmainak írásairól szólva, hogy „volt külön magyar Híd-mozgalom, de a magyarság is kettéoszlott az osztályszerkezet és osztályideológia megszabta és megkívánta síkon... A társadalmi és nemzeti front a magyarságon belül is összeolvadt...” (HITK, 1974. 21. szám, 116. old.) Az irodalmi baloldal és a kisebbség nemzeti egységfrontja tehát a két háború közt eléggé változó képet mutatott az osztályharc mindenkori taktikai következményeinek megfelelően. Ugyanígy a „helyi színek” elmélete sem hagyott mélyebb nyomot íróinak tájékozódásán és esztétikai felfogásán.

A „NEMZETTÉ VÁLÁS” KÉRDÉSE A KULTÚRÁBAN

A hagyomány és a nemzeti (nemzetiségi) közösség viszonyának a kérdése abban a formában merül fel, hogy ki a megteremtője, továbbvivője, ápolója és gazdagítója a hagyománynak: az a közösség-e, amelynek szűkebb, lokális (geográfiailag és történelmileg is meghatározható) körében jött létre a hagyomány, vagy pedig a szélesebben értelmezett „nemzet” keretében? Vallhatja-e magáénak a Vajdaság területén élő magyarság a magyar helyi-irodalmi-művészeti-történelmi örökséget, vagy az csak egy része egy tágabb (az egész nemzet tulajdonát képező) hagyománynak,

amelyre nemcsak az itt élő magyar nemzet-rész tarthat számot, hanem egyetemes magyar értéknek és hagyománynak számít? Ez az első pillantásra majdnem skolasztikusnak tűnő kérdés azonnal megszűnik mellékes jelentőségűnek lenni, ha meggondoljuk, hogy egy nemzetiség kulturális létezése (saját és sajátos művelődési világának meglelése, feladatainak és továbbfejlesztésének kérdésköre stb.) nagyrészt attól is függ, hogy meg tudja-e fogalmazni *önmagát* a maga nemzetiségi valójában s az adott társadalmi és történelmi konstellációk között. Jogosan teszi fel tehát a kérdést Bori Imre, amikor ezt írja: »A jugoszláviai magyarság olyan közösség-e, szociológiai-történelmi szempontból, hogy nemcsak hagyományigényéről beszélhetünk, hanem hagyomány-teremtő energiájáról, múltjáról is? (...) Létezik-e a „szellemi alkotásoknak” olyan összessége, amelyet a jugoszláviai magyarság (saját) termékeként ismerhet és vállalhat?« (*Létünk*, 1971/1, 63. old.) A szerző válasza az, hogy a jugoszláviai magyar közösség nem zárt formáció, s lazább, mint az egy nyelvet beszélőké a polgári nemzet fogalomkörében, de mégis *létező* közösség. Ezért elutasítja azt a nézetet, hogy nincsenek önálló és sajátos hagyományai.

Anélkül, hogy a „saját” hagyomány és kulturális örökség meglétének a kellenél nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk a nemzet fogalmának a meghatározásában és a fogalom kritériumainak sorrendjében, mégis kellő teret kell szentelnünk e kérdésnek is. Merő abszurdumnak tartjuk, hogy ennek a (tagadott vagy ténylegesen meglévő) hagyománynak az alapján a jugoszláviai magyarság *önálló* nemzeti életre való alkalmasságáról beszéljünk. Amennyire igaz az az állítás, hogy egy nép, egy emberi közösség (saját) kultúra nélkül nem válhat nemzetté, éppúgy igaz az is, hogy az autochton kultúra még nem tesz nemzetté egy együtt élő népközösséget sem. Másfelől rá kell világítanunk, hogy egyfajta (esetünkben: nemzetiségi) közösségtudat meggyökereztetésének és kifejlesztésének az alapfeltétele mégiscsak az önálló kulturális hagyomány. Egy ilyen (nemzetiségi) kulturális tudat ápolásához viszont biztos alapot nyújt az itt kifejlődött különlegesen magyar s ugyanakkor más nemzeti kultúráktól is színezett és befolyásolt kultúrtörténeti és művészeti-irodalmi hagyománykincs. Ez a kulturális „községtudat” természetesen nem a „nemzet”, hanem az együtt élő népközösség kulturális tudata, azaz a minden itt élő nép és nemzetiség történelmi kohójában kialakult műveltségtudat. Tudnunk kell ugyanis, hogy a hagyomány mindig az együttélésebből — ami, mint esetünkben, több nép együttélését is jelentheti —, a konkrét emberi kapcsolatokból és viszonyokból alakul ki, nem pedig az államiság meglehetősen absztrakt (és az illető közösségben élők által igen sokszor nem is megfogható és értelmezhető) fogalmából. Ezek átgondolása pedig egyedül csak arra a következtetésre vezethet, hogy szocialista valóságunk nem az önálló „nemzetté-alakulás”, hanem a nemzettel egyenjogú és

egyenrangú *nemzetiségé-válás* folyamatait támogatja, amelyben mind hangsúlyozottabban jelentkezik a „közösség” fogalma a maga összes meghatározó elemével: „közösség” mint a nemzeti individualitások összessége, s „közösség” mint a földrajzi, gazdasági, politikai tekintetben is homogén „népközösség”.

(A befejező rész következő számunkban)